

Голодомор на Чернігівщині у 1932-1933 рр.

З закарбованих у документах свідчень вихідців із чернігівського краю, а також із розповіді відомої на Чернігівщині дослідниці Голодомору, кандидата історичних наук Тамари Демченко.

Чернігівський регіон ніколи не вирізнявся великими врожаями зернових культур. Тому здавна тут садили картоплю, льон, цукровий буряк, коноплі, тютюн, розвивали тваринництво. Тож і не дивно, що в далекому 1932 році доведений більшовиками план хлібозаготівель область виконала лише на 64%.

Ще нижчим був рівень колективізації – 47%. Такі показники дали привід тодішній владі почати і в цьому регіоні людоненависницьке свавілля, яке увійшло в історію під назвою Голодомор 1932-1933 років. Дослідники досі не можуть порахувати точну кількість його жертв, але їх мільйони. Все ж були й ті, хто пережив лихо і діждався часу, коли зміг усе розповісти. Саме свідчення очевидців, записані в Україні й навіть за океаном, дозволили історикам у своїх працях вималювати правдиву картину масового знищення українців.

Вилучення в населення продовольства тогочасні пропагандисти пояснювали необхідністю змусити непокірних селян вступати в колгоспи. Ті, хто зробив це в числі перших, певною мірою виграли – у голодні часи колгоспників так-сяк підгодовували й навіть дозволяли тримати корову.

"У колгоспах у велетенських казанах варили затірку або юшку з пшоном і картоплею і роздавали це працівникам. Інколи на родину видавали по літру супу, якщо це можна так назвати. Кожен, хто працював на полі, отримував ще й по мисці картоплі", – розповідає Тамара Демченко.

Дивлячись на це, одноосібники чи "розкуркулені" часом теж починали проситися до колгоспу. Але виснажених не брали. Мовляв, що ти вже можеш робити?

У школах дітей теж поділили. Членів родин колгоспників підгодовували затіркою чи картоплею, а дітям розкуркулених не давали нічого. Можна уявити ту жахливу картину, коли одні діти їдять, а інші – дивляться, ковтаючи слину впереміш зі сльозами.

Наявність корови і хоч якогось продовольства дозволяла колгоспникам протриматися якийсь час. Та коли державі віддали весь колгоспний хліб, так звані активісти пішли по дворах. Там і "підмели" все зерно, видане людям за трудовні. Водночас гребли все, що потрапляло до рук – їжу, одяг, цінності... Нишпорили по всіх коморах, погребях, штрикали землю шомполами, рилися в скринях. Невдовзі після нового року (1933) і в колгоспників вичерпалися запаси буряків, моркви, капусти. Голод тоді прийшов уже в кожную оселю і "косив" усіх підряд – і непокірних, і колективізованих...

У 2003 році в одному з одеських видавництв вийшла книжка колишнього політв'язня Олекси Різниківіва "Їдло-33-го", так званий "словник голодомору". У ній зі

спогадів він зібрав інформацію про те, що вживали жителі голодуючих районів. Книга – унікальна, її можна й почитати. Перелік "їдла" розміщений за алфавітом, ось лише кілька видів: акація (цвіт), барда і брага (відходи спиртової промисловості), бузина, бур'яни, ворони, гичка, горобці, їжаки, колоски, кора дуба, равлики і слимаки, ховрашки, яйця птахів... Їли навіть падаль і м'ясо мерців, та навряд чи це когось рятувало.

"В Ічнію найжджало дуже багато людей із сіл, щоб добути щось їстівне. Тут була гуральня, до якої й сходилися люди. З ями, куди зливали брагу (з осаdkу dna ями) виловлювали зерно. Іду зі школи, а поперед мене іде до станції, вірніше не йде, а тягне ноги, старенький дідусь і несе за плечима клунок цього наловленого зерна. Мішок мокрий, крізь мішковину по спині, штанях і чоботях стікає ця бражна рідина..." – розміщено у книзі спогад М.Я. Погорілка з Ічні Чернігівської області.

Демченко зазначає, що наявність поблизу спиртзаводів допомогла вижити багатьом людям. "На спиртзаводі, що поблизу Чемера, відходи зливали у спеціальну канаву, у теплу пору там заводилися черви. Люди збирали ті відходи і просочену ними землю. Потім землю виварювали, а ту солоденьку водичку пили. На черв'яків ніхто не звертав уваги", – зазначає історик.

За її словами, люди "їли практично все, що ворушилося" – коників, мух, мишей, щурів, вужів, жаб, навіть собак і котів. Діти шукали гнізда птахів попід стріхами й на деревах, а коли вдавалось дістати звідти яйця, смажили їх на воді й без солі.

"Може, доля наша така, що не зовсім забула нас, чи то я на той час таким дотепним був, чи, може, просто не пощастило їжакам. Уполював я їх аж чотири. Ще вибив одну нірку ховрахів. Ховрашка – звірок зовсім маленький, але ж якщо їх восьмеро, то вже є м'ясо", – йдеться у розміщеному в книзі "Їдло-33-го" спогаді М.С. Пуда із села Вільшане, що на Чернігівщині.

Окрім живності, у їжу йшли різні рослини, – щавель чи лобода, колоски, полова, гнила картопля, яку селяни шукали в мерзлій землі, буряки тощо.

Зі слів Тамари Демченко, найбільше голод наздогнав людей навесні – коли з'явилися трава і листя на деревах. Тож голодні люди взялися куштувати їх. Придатним для вживання виявилось тільки листя липи, тому за ним "полювали". Листя інших видів дерев було гірким, від нього ставало погано. Щавель і лобода – то був майже делікатес, зауважує дослідниця.

"Коли весна настала – листя молоде їли, травичку зелену. Животи пухнуть, все тіло пече... У селі не залишилося жодної живої тварини: ні kota, ні собаки, навіть мишей і щурів поїли", – згадував Петро Бородавка з с. Нова Басань Бобровицького району.

"Ми, діти, рвали щавель, калачики, лопуцьки. Шлунки боліли, пекли. А ви бачили дерева у 1933-му: листя на них не було, бо люди, як гусінь, об'їдали їх: пекли з них оладки, просто товкли й їли, – записано зі слів Олександра Милька з с. Вишеньки Коропського району.

Найважчих втрат Голодомор завдав південним районам Чернігівщини. Жителі центральної та північної частин області мали більше можливостей вижити завдяки

лісам із різною живністю, грибами, ягодами, болотам із жабами тощо. Хто умів – ловив рибу в річках і озерах, та далеко не в усіх були сили це робити.

"Відомо, що голод діє на людину двояко. З одного боку, відбирає в неї фізичні сили, а з іншого – волю до життя. От і виходить, що хтось міг ловити рибу, а хтось і не міг, бо лежав у холодній нетопленій хаті безсилий і безвольний. У медиків є правило: нетренована людина без води може прожити 3 дні, без їжі – 3 тижні. Можна уявити, який був стан у людей, що голодували місяцями", – зазначає Тамара Павлівна.

Врятуватися від голодної смерті багатьом українським родинам допомогли власні "золоті запаси" – хрестики, сережки, обручки тощо. Ці речі були зароблені тяжкою працею ще до Жовтневого перевороту 1917 року або отримані у спадок. Аби вилучити їх у населення і поповнити золотовалютний запас держави, сталінський режим організував обмін цінностей на продовольство через контори "Торгсину". Одні науковці припускають, що то була заздалегідь спланована частина політики Голодомору – спочатку викачати хліб, а потім золото, інші кажуть, що влада просто скористалася моментом і пограбувала населення.

Люди відчували підступність держави, яка вилучала у них цінності, дуже побивалися за ними, та розлучатися з улюбленими речами їх змушував страх мученицької голодної смерті.

Змучені голодом люди нерідко, як привиди, ходили від хати до хати, від села до села у сподіванні знайти щось їстівне. Одні крали, інші – жебракували. Крадіжки, зазначає співрозмовниця, стали тоді нормою життя. Голодні українські селяни, які віками жили за біблійською заповіддю "не вкради", без жодних докорів совісті крали колгоспне зерно й не вважали це крадіжкою; за будь-якої нагоди обкрадали подібних собі, іноді навіть найрідніших людей, – і не каюлися. Моральні засади були знецінені й знівельовані.

Чи намагалися українські селяни вирватися зі смертельного обруча сталінської ненависті, чи пробували втекти у більш ситі краї? Звісно, але це не завжди закінчувалося добре. У селян тоді не було паспортів, і перетнути наставлені кордони люди не могли. У залізничних касах їм квитків не продавали. А якщо комусь і щастило сісти в поїзд і з'їздити кудись по харчі, на кордоні в них усе відбирали – і гроші, і хліб. Декому вдавалося перебратися до родичів чи знайомих в інший регіон або в Росію і пересидіти там голод. А дехто, піймавши облизня, мусив повернутися додому. Як от мешканці Безуглівки Ніжинського району.

"Нам погано жилося і ми поїхали у Таврію. Там жили у хліві в якоїсь жінки. Потім маму взяли на роботу свинаркою, і ми жили у свинарнику. Але там теж почався голод, і ми повернулися в 1934 році до рідного села", – згадувала одна жінка.

Голодні люди, які не могли виїхати, пішки розходилися Україною. Хто з них вижив, хто ні – сьогодні цього ніхто не скаже. Тамара Демченко зазначає, що й з цієї причини не можливо підрахувати кількість жертв Голодомору. Хоча це не так і важливо. Бо, як писав відомий американський дослідник Голодомору Джеймс Мейс, немає принципового значення, скільки людей загинуло – 5 чи 15 мільйонів, важливо те, що вони загинули і ця кількість значна.

Знищити усіх влада не могла, та й, певно, не ставила такої мети, адже хтось мав орати, сіяти й забезпечувати її продовольством. Тому навесні 1933 року пішли послаблення – зокрема, вийшов закон про сільськогосподарську артіль, людям почали виділяти землю під городи... Однак головної своєї мети – переформатувати свідомість українського народу, знищити потенціал майбутніх повстань – Сталін досяг. Після такого страшного голоду люди добре засвоїли урок і були щасливі мати мінімум необхідного – хату і шматок хліба.

"Сталін називав це "сокрушительным ударом" по петлюрівцях, буржуазних націоналістах, агентах світового імперіалізму. Хоча насправді це був удар по українцях узагалі. Ставилась мета "зламати хребет українській нації", перетворити населення на слухняну отару, і багато людей, на жаль, досі за ці рамки не вийшли", – резюмує Демченко.

Вступне слово до її книги "Колективізація та Голодомор 1932-1933 рр. на Чернігівщині", виданої ще в 2007 році, написав настоятель церкви святих мучеників чернігівського князя Михаїла та його боярина Федора протоієрей Олег Сіренко. Останній абзац цієї статті не втрачає своєї актуальності й залишається нам дороговказом: "Сьогодні не дай нам, Боже, забути про ті жахливі часи голодоморів не заради помсти, а задля того, щоб це ніколи не повторилося".

Підготував студент 5 групи медичного факультету
Української медичної стоматологічної академії
Демченко Тарас